

Anna Zekin-Kompanowska

Metafora jako element stymulujący hybrydyzację gatunkową : analiza kontrastywna exposé

Res Rhetorica nr 3, 30-42

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ANNA ZEKIN-KOMPANOWSKA

UNIWERSYTET MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU

KOMANNES@FIZYKA.UMK.PL

Metafora jako element stymulujący hybrydyzację gatunkową: Analiza kontrastywna *exposé*

Metaphor as an element stimulating the hybridization of political genres:
a contrastive analysis of inauguration addresses

Abstract

Artykuł dokonuje przeglądu i analizy porównawczej głównych sposobów użycia metafor w przemówieniach programowych premierów Polski i Francji na przełomie XX i XXI wieku. Przy przyjęciu klasycznego rozumienia metafory, według którego termin ten oznacza przeniesienie nazwy jednej rzeczy na inną i przy założeniu, że ta figura jest powszechnym narzędziem poznawczym funkcjonującym w języku, przedstawiono dominujące wzorce metaforyki w tekstach *exposé*. Wykazano pewne podobieństwa wynikające z retorycznego charakteru języka polityki, a także szereg różnic w przypadku metaforyki korpusu francusko i polskojęzycznego. Ustalono, że sprawą metafory następuje hybrydyzacja gatunków przemówień politycznych w tekstach polskich *exposé*, w których funkcja perswazyjna przesłania funkcję poznawczą i estetyczną, która z kolei dominuje w korpusie francuskojęzycznym.

This article is a comparative analysis of the main trends in the use of metaphor in Polish and French Prime Ministers' inauguration addresses at the turn of the twenty-first century. It follows a classical conception of metaphor understood as a transfer of a name from one entity to another, and an assumption that metaphor is pervasive in everyday language use, including political discourse. The analysis of inauguration addresses has revealed some pervasive patterns in metaphors across both samples, but also some specific features of the Polish texts. It demonstrates that in the Polish addresses metaphors instantiate a hybrid functionality with the persuasive aspect overriding both the cognitive and aesthetic aspects of metaphor application. In the French sample, the aesthetic aspect seems to be dominant.

Key words

metafora, *exposé*, perswazja, nowomowa
metaphor, inauguration address, persuasion, newspeak

License

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 3.0 Poland. The content of the license is available at <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/>

DOI

10.17380/rr2015.3.3

Metafora jako element stymulujący hybrydyzację gatunkową: Analiza kontrastywna *exposé*

Wstęp

Artykuł jest efektem obserwacji powstałych w trakcie analizy retorycznej kilkunastu przemówień programowych (*exposé*) szefów rządów Polski i Francji. Korpus stanowi zbiór dwudziestu dwóch *exposé* (dwunastu w języku polskim i dziesięciu w języku francuskim), wygłoszonych przez premierów rządów Polski i Francji na przełomie XX i XXI wieku. Wykorzystując narzędzia analizy ilościowej i metod wypracowanych przez francuską szkołę analizy dyskursu (zob np. Charaudeau 2005; Dictionnaire d'analyse du discours 2002), dokonałam szczegółowego oglądu powierzchniowej warstwy tekstów. Taka analiza pozwoliła mi dokonać pewnych uogólnień, które w konsekwencji umożliwiły analizę porównawczą. Analiza retoryczna zaś zwróciła uwagę na sposoby argumentowania i obrazowania w tekstach polskich i francuskich. Przyjęłam za punkt wyjścia klasyczne rozumienie metafory opisane w retoryce starożytnej (Volkmann 1995), według którego termin metafora oznacza przeniesienie nazwy jednej rzeczy na inną, uznając jednocześnie za konieczne odwołanie się do szerszego jej rozumienia, które zakłada, że jest ona powszechnym, codziennym narzędziem poznawczym funkcjonującym w języku (Lakoff i Johnson 1988; Lakoff i Turner 1989), tak więc i w języku polityki.

Zagadnienie metafory, zarówno jej funkcje jak i formy, wydaje się być omówione dość dokładnie w licznych publikacjach z zakresu literaturoznawstwa czy retoryki i fakt ten nie dziwi zważywszy na to, iż jest jednym z najbardziej podstawowych i uniwersalnych mechanizmów komunikacyjnych (np. Lakoff i Johnson 1988). W niniejszym artykule jednak postaram się dowieść, iż to za sprawą metafory właśnie następuje pewne wymieszanie różnorodnych gatunków przemówień politycznych. Proces ten jest zauważalny w tekstach polskich *exposé*. W tekstach francuskich trzy podstawowe funkcje dyskursywne metafory: estetyczna, kognitywna i perswazyjna pozostają w równowadze, natomiast w przypadku polskich przemówień, metafora skoncentrowana jest na funkcji perswazyjnej, co więcej

zmierza w kierunku manipulacji. Można więc stwierdzić, że *przemówienie programowe prezesa Rady Ministrów*, będące jednym z najważniejszych gatunków wypowiedzi politycznej, odgrywające istotną rolę w merytorycznym odbiorze i ocenie mówcy i stanowiące rodzaj prezentacji ideologicznej, zbliża się (niebezpiecznie) czy wręcz nakłada na inny rodzaj wypowiedzi – przemówienie wyborcze. Ryzykowne byłoby może stwierdzenie o powstaniu hybrydy tych różnych w swej funkcji tekstów, ale z całą pewnością można mówić o procesie hybrydyzacji, który być może będzie ewoluował.

Funkcje metafory w tekście politycznym

Metafora jest jednym z podstawowych a jednocześnie najchętniej i najobszerniej omawianych tropów w języku polityki, pisze o niej Frankowska (1994, 21-47) w odniesieniu do dyskursu polskiego z lat 1989-1993, Labbé (1995, 183-193) zaś opisuje metafory stosowane przez de Gaulla i Mitterranda. Nie ma wątpliwości, że każdy polityk wykorzystuje metaforę jako narzędzie pełniące trzy zasadnicze funkcje dyskursywne (Dictionnaire d'Analyse du Discours 2002, 377): estetyczną, stanowiąc ornament dyskursu, który emanując swoim bogactwem i siłą obrazowania konkretyzuje trudne do opisanego i wyrażenia pojęcie; kognitywną, pozwalając wyjaśnić, na zasadzie analogii, nowe lub słabo znane czy opisane pojęcie, na podstawie pojęcia dobrze znanego, jednoznacznego; perswazyjną, do narzucenia swojej opinii bez jej demonstrowania, dostarczając skondensowanej oceny wartości poprzez zastosowanie wyrażenia metaforycznych, które łatwo zostają zaakceptowane (Dobrzyńska 1984).

Metaforyka wykorzystywana przez polityka może także wiele zdradzić o nim samym, o jego wykształceniu, pochodzeniu czy politycznych przekonaniach. Można więc powiedzieć, że metafory pełnią w ten sposób jeszcze inną funkcję – identyfikacyjną. Taką funkcję metafory obserwować można zwłaszcza we francuskich przemówieniach (wybranych do analizy), w których często jest możliwa identyfikacja polityka po zastosowanych w tekście metaforach. I tutaj ważna jest jeszcze jedna uwaga natury socjologicznej, a nie językowej: wspomniana identyfikacja polityczna łatwo może przerodzić się w stygmatyzację, innymi słowy identyfikację negatywną, która wyklucza polityka z życia publicznego (czasem tylko na jakiś czas). Z punktu widzenia lingwistyki tekstu, struktury metaforyczne nie stanowią wyizolowanych jednostek zdaniowych, ale są rozmieszczone na przestrzeni tekstu, będąc jednocześnie jednym z elementów spójności.

W tekście argumentacyjnym, a za taki uważamy przemówienia prezentujące skład i program rządu, metafora jest zasadniczym narzędziem argumentacji; narzędziem rozumowania przez analogię. W przypadku dyskursu politycznego,

który w mniejszym lub większym stopniu (zależnie od autora) wzoruje się na dyskursie dydaktycznym, zarówno metafora jak i inne tropy, których tworzenie oparte jest na zasadzie *per immutationem* (takie jak metonimia czy synekdocha) pełnią istotną funkcję przekonującą. Można byłoby zadać pytanie, dlaczego w dyskursie politycznym metafory są tak liczne. Labbé (1995, 59) proponuje trzy wyjaśnienia, zaczerpnięte z retoryki klasycznej. Po pierwsze, obraz, jaki wywołuje użycie metafory, pozwala na zastąpienie wielu słów często ostrych i nieprzyjemnych, kilkoma znacznie prostszymi i łagodniejszymi, ma na celu ekonomiczność języka. Jak pisze Peiper (cyt. za: Kurkowska i Skorupka 2001, 184) „metafora zaoszczędza sporą ilość waty słownej, służącej jedynie do wypełnienia zdania dla nadania mu miękkich okrągłości”. Po drugie, metafora rozwiązuje problem niedostatku słów, koniecznych do przedstawienia jakiejś myśli, jest więc źródłem kreatywności językowej (obok neologizmów powstających w wyniku procesów czysto językowych, można mówić o analogizmach powstających na bazie wspólnych doświadczeń i wyobrażeń użytkowników języka). I wreszcie trzecie wyjaśnienie, najsilniej związane z dyskursem politycznym, dotyczy sposobu rozumienia świata, jakim jest pojmowanie go przez analogię (Perelman 2004).

Przenośnia jest więc ważnym elementem, bodaj jednym z najistotniejszych funkcjonującym w komunikacji politycznej. Celem analizy wybranego przeze mnie korpusu była próba odpowiedzi na pytanie, czy wszystkie trzy funkcje metafory są wykorzystywane w równym stopniu w obu przypadkach: polsko- i francuskojęzycznym. W niniejszym studium sposoby metaforycznego oddziaływania wykorzystywane w tekście *exposé* pozwalają nam odpowiednio zakwalifikować jego funkcje. Jeśli tropy retoryczne przestają funkcjonować jako środek ekspresji a stają się, przede wszystkim, narzędziem agitacji lub manipulacji w stosunku do potencjalnych wyborców, można wówczas mówić o hybrydyzacji funkcji tekstu, z czym mamy do czynienia w analizowanym korpusie. Celowo stosuję pojęcie „narzędzia”, bowiem w omawianym typie tekstu nie ma mowy o improwizacji czy spontanicznym sposobie komunikacji, teksty te (pisane w większości przypadków przez specjalistów a nie samych polityków) są konstruowane z rozmysłem i z naciskiem na cel, który mają osiągnąć.

Analiza funkcjonalna korpusu

Wybrany przeze mnie korpus ogranicza się do wąskiego wycinka dyskursu politycznego, obejmuje bowiem zbiór dwudziestu dwóch przemówień programowych. Analizie poddałam przemówienia polskich i francuskich premierów z lat 1989-2007, są wśród nich teksty J. Chiraca, E. Balladura, P. Bérégovoya, E. Cresson, D. de Villepina oraz L. Millera, T. Mazowieckiego, W. Pawlaka,

W. Cimoszewicza i in. (wykaz wszystkich tekstów poddanych analizie został załączony do niniejszego artykułu). Ten wybór, choć mocno ograniczony pozwala jednakże na dokonanie porównania funkcji metafor politycznych stosowanych w tym typie wypowiedzi. Obserwując metafory w tekstach wybranych do analizy, skupiłam się na dwóch funkcjach: estetycznej i perswazyjnej, ponieważ w przypadku tychże zaobserwowałam różnice w analizie konfrontatywnej, choć oczywiste jest stwierdzenie, iż główną funkcją metafory pojęciowej, jest to, że umożliwia rozumienie jednej dziedziny doświadczenia za pomocą innej (Lakoff i Johnson 1988).

Teksty polityczne dzielą się na kilka typów (np. Burger i Lugrin 2006) w zależności od aktu mowy dominującego w danym tekście: jedne mają aspekt dyrektywny, inne aspekt promisywny, jeszcze inne reprezentatywny. W zależności więc od makroaktu, czyli głównej intencji tekstu, i podporządkowanych mu mikroaktach (czyli intencji wyrażanej w poszczególnych paragrafach czy częściach) można dokonywać kwalifikacji tekstów. Zasób tych tekstów jest ogromny, bo i pole działania polityki jest rozległe, zaliczyć więc można do nich zarówno krótkie ulotki wyborcze, jak i obszernie artykuły czy polemiki w prasie, oficjalne przemówienia sejmowe, deklaracje rządowe i medialne wypowiedzi, często ironiczne, a nawet obraźliwe, wywiady, konferencje itd. Nie jest więc wcale łatwym zadaniem ustalenie ścisłych reguł, którymi posługuje się dyskurs polityczny. Jerzy Bralczyk (2003a, 8) stwierdza nawet, że „ponieważ politycy, żeby ludzi przekonywać, coraz częściej korzystają ze wszystkich językowych rejestrów możemy mieć poczucie coraz mniejszej obcości tej odmiany języka – a z czasem może nawet zniknie świadomość istnienia tej odmiany. Będziemy mówili jak politycy, którzy będą mówili jak my”. Przyzwyczailiśmy się, że język ten we współczesnym świecie „nie jest ani kodem elitarnym, ani kodem jednorodnym w swej genezie i realizacji językowej, ani też kodem zamkniętym” (Dubisz 1982, 601-609). Dysponuje oryginalnym zasobem słownictwa, wyrażen i figur stylistycznych oraz modelem perswazji politycznej, w której nie chodzi o przedstawienie argumentów przy pomocy logicznego rozumowania, ale o pokazanie siły swojego zdania (stanowiska). Prawdziwe nie jest to, co prawdziwe, ale to, co ja uważam za prawdziwe i co wy powinniście uważać za prawdziwe, dlatego argumentacja, która wprowadza jakieś wartości, jest bardzo uproszczona (Charaudeau 2005, 12).

Co jest zatem podstawową funkcją przemówienia programowego premiera? Wydawać by się mogło, że istotą jest prezentacja założeń rządu i przekonanie słuchaczy, co do ich słuszności. Niezbędnym narzędziem, po które musi sięgnąć mówca, jest zatem argumentacja, dzięki której wpływa na audytorium, oczekując następnie odpowiednich efektów w postaci przychylnego oddania głosu (tylko w przypadku polskiego Parlamentu, bowiem w Parlamencie francuskim takie głosowanie nad votum zaufania nie jest wymagane) lub pozytywnej opinii.

Metafory stosowane przez polityków w trakcie *exposé* nie są oryginalne i najczęściej powtarzają się z większym lub mniejszym natężeniem i nie dotyczy to tylko analizowanego korpusu (Kampka 2009, 100-125). To, co zwraca uwagę, to przede wszystkim wybór w przemówieniach francuskich jednej metafory wiodącej, która spaja całe przemówienie (pełni więc funkcję estetyczną). Nie znaczy to oczywiście, że jest to jedyna metafora w całym tekście, chodzi raczej o sposób postrzegania jakiegoś zjawiska prezentowanego w przemówieniu jako charakterystyczny dla danego autora. Jako przykład może posłużyć wystąpienie premiera Chiraca, który stosuje dość standardowy zestaw metafor, spośród których wyrażenie na plan pierwszy wysuwa się metaforyka sportowa.

Działalność polityczna w przemówieniu premierów Cresson i Juppégo (16, 20)¹ jest postrzegana jako działania wojenne, Raffarin (21) zaś stosuje motyw drogi dla obrazowego przedstawiania procesu rozwoju państwa. W przemówieniu Bérégovoya (14) natomiast powtarzają się wyrażenia odnoszące się do szkoły i medycyny, co nie jest powszechnym zjawiskiem, choć należy zauważyć, że ton pouczająco-dydaktyczny jest obecny w przemówieniach np. W. Pawlaka. Pozostałe przemówienia w omawianym korpusie, zarówno polskie, jak i francuskie, operują podobnym zestawem wyrażen metaforycznych, które w mniejszym stopniu wpływają na koherencję i nie stanowią cech charakterystycznych stylu danego autora. Do najczęściej stosowanych należą metafory konstruowane na podstawie wyrażen określających organizację przestrzeni i zawartości. Zwykle są to metafory tak powszechne w codziennym użyciu, że nie postrzegamy ich jako odstępstwa od podstawowego znaczenia: *regarder la réalité en face* (stawić czoła rzeczywistości); *aller plus loin dans l'initiative* (kroczyć dalej w inicjatywę); *le débat est entré* (debatę weszła); *notre rêve européen sortira renforcé des épreuves* (nasze europejskie marzenie wyszło cało z opresji); *la France sort d'une campagne* (Francja wyszła z kampanii); *ważne miejsce w historii, wyszliśmy z kryzysu; weszliśmy w nowy etap; przed nami jeszcze wiele do zrobienia; władza na górze*. Mamy więc do czynienia ze swoistą wspólnotą metaforyczną w obrębie języka polityki. Zarówno w języku polskim, jak i francuskim występuje stały zestaw metafor, który nie zmienia się od wielu lat. Do tego zestawu zaliczyć należy takie pojęcia jak: *teatr* (spektakl, scena polityczna, arena, scenariusz); *gra* (wygrać, jasne reguły gry, demokratyczne reguły gry, [państwo nie będzie] stolikiem do brydża); *wojna* (oficerowie rynku, walczyć, obrona strategia, konflikt, misja); *choroba* (bolesna operacja na organizmie społecznym; zwalczyć chorobę, dotkliwe objawy), *budowla* (konstrukcja, dom o czterech filarach, projekt o czterech podporach, renowacja, modernizacja, fundamenty, budować, budowa, zbudować, naprawić, naprawa, remontować, remont generalny) czy *inwestycja finansowa* (kapitał patriotyzmu,

1. Podana w nawiasach numeracja odnosi się do odpowiedniego opisu w spisie przemówień w korpusie

zainwestować w przyszłość, opłacalna inwestycja, księgowy, wystawić na przetarg [interes publiczny], zimna kalkulacja)².

Zarówno polscy jak i francuscy politycy posługują się podobnym repertuarem metafor. Dokładniejsza lektura przemówień skłania jednak do stwierdzenia, iż z masy znanych i utartych przenośni można wyłować i takie, które nie powtarzają się często czy wręcz są unikalne. Dla potrzeb tej analizy proponuję więc wyróżnić dwa typy metafor: metaforę utartą i otwartą. Podział ten może wydawać się zbieżny z ogólnie przyjętą systematyką (ze względu na nazewnictwo), w przypadku omawianego korpusu jednak wyznaczyłam nieco inną granicę między tymi dwoma rodzajami.

Pierwszy rodzaj są to metafory konwencjonalne, które można byłoby nazwać stereotypowymi, czyli takie, które występują niezmiennie w obu językach od wielu lat, skodyfikowane, utarte zwroty, których natężenie można jedynie porównywać w poszczególnych tekstach. Do tej kategorii zaliczyliśmy też metafory (określane jako półotwarte), które mają cechy metafor luźnej, ponieważ są budowane na zasadzie rozszerzeń utartych metafor. Drugi rodzaj to metafory oryginalne, twórcze, które pojawiają się u jednego autora i są najczęściej rozbudowane, wielopoziomowe, a nie jak w przypadku pierwszego typu, pojedyncze wyrazy czy zwroty frazeologiczne. Jednym z najczęstszych motywów przedstawianych przy pomocy metafor jest ojczyzna. Polska i Francja oraz zbiór leksemów reprezentujących pojęcie kraju stanowią jednocześnie jedno z najliczniejszych pól semantycznych w całym korpusie.

Metafora jest preferowanym środkiem retoryczno-argumentacyjnym polityków, ponieważ pozwala na zbliżenie się do odbiorcy, na odwołanie się do wspólnej, bliskiej codzienności płaszczyzny życia. Taki zabieg jest skuteczny oczywiście tylko wówczas, gdy polityk jest zorientowany w kontekście i tak np. Labbé (1995) stwierdza, że francuscy politycy, wybierając świadomie jako sposób obrazowania metaforykę związaną z samochodem i jego prowadzeniem, chcą w ten sposób być nie tylko bardziej zrozumiani dzięki odpowiedniemu słownictwu, ale też bardziej akceptowani ze swoim sposobem argumentacji. Metafora państwa jako samochodu była często wykorzystywana także w Polsce przez prezydenta Wałęsę, najczęściej w bezpośrednich wypowiedziach, a nie przygotowanych przemówieniach np. *jak będzie dziesięć(!) kierowców, to samochód nie ruszy lub narzucone mi bandom(sic!) rozwiązania i potem kolizja już na początku*.

2. Wszystkie przykłady pochodzą z przemówień zebranych w korpusie, przykłady z języka francuskiego w tłumaczeniu autorki artykułu.

Metafora w polskim i francuskim *exposé* – wnioski analizy konfrontatywnej.

Analiza porównawcza, zarówno w ujęciu kontrastywnym jak i diachronicznym bowiem zebrane w korpusie przykłady powstawały na przestrzeni dwudziestu lat, pozwala na sformułowanie kilku wniosków. Po pierwsze, należy stwierdzić, że w przykładach francuskich analizowanego korpusu znacznie częściej stosowane są metafory obok innych tropów i figur retorycznych, takich jak metonimia i różnego rodzaju powtórzenia, w celu podniesienia wartości estetycznych tekstu, ale także w celu wzmocnienia argumentacji.

Należy zauważyć, że zwykle wszystkie trzy funkcje metafory (kognitywna, perswazyjna i estetyczna) nakładają się na siebie, zdarza się jednak często tak, że odbiorca identyfikuje tekst właśnie dzięki kilku charakterystycznym dla danego autora porównaniom. Metafora, będąc centralnym składnikiem pewnej wizji świata, jest więc niezbędnym elementem badań konfrontatywnych, dzięki niej bowiem można zaobserwować różnice kulturowe bądź indywidualne w sposobie postrzegania tego świata. Po przeanalizowaniu i pogrupowaniu metafor ze względu na ich funkcje w tekście daje się zaobserwować pewne różnice, które prezentuję poniżej.

Cechą przemówień w języku polskim jest sięganie do porównań i metafor potocznych. Są one nie tylko łatwe do interpretacji, ale jednocześnie nadają tekstom ton dydaktyczny. Stosowanie tego typu środków zdradza często zawodowe i ideologiczne oblicze mówcy i staje się znakiem rozpoznawczym danego autora. Przykładem są analogie premiera Pawlaka, który swoje techniczne wykształcenie wykorzystuje dla tłumaczenia zjawisk społeczno-gospodarczych. Objasnienie tematu następuje przez nośnik analogii, który w przekonaniu autora jest bardziej przyswojony i może ilustrować w prosty sposób jakiś problem czy zagadnienie.

Ale cierpliwość społeczeństwa choć większa niż wytrzymałość innych materiałów, ma swoje granice. Siły mostu nie bada się przez ocenę przęsła najsilniejszego ani przez średnią siłę przęsła, lecz przez siłę przęsła najsłabszego, bo ono decyduje o wytrzymałości całej konstrukcji. (10)

Mądry taksówkarz nie pozbywa się starego samochodu tylko dlatego, że samochód ten zbyt wiele pali, póki nie zarobi na nowy. Bez samochodu musiałby zostać tragarzem. W gospodarce narodowej ta zasada oznacza, że przy nikłym dopływie kapitału z wewnątrz, nic stać nas na bez troski stosunek do dotychczasowych struktur organizacyjnych i gospodarczych. (11)

Na podobnej zasadzie, ekonomiczno-handlowa wiedza premierów Bieleckiego, Belki jest, jak sadzę, powodem budowania bardzo konkretnych, osadzonych w realiach ekonomii porównań. Metaforyka potoczna, zawierająca elementy z życia codziennego (taksówka, most, towar, klucz, itd.) sprawia, że tekst staje się łatwiejszy w odbiorze dla słuchacza, co w sytuacji przemówienia, które musi oddziaływać w momencie wygłaszania, a nie w czasie drobiazgowej i uważnej

lektury, jest bardzo istotne. Zupełnie inne motywy stosuje w swoich porównaniach premier Marcinkiewicz, choć również odwołuje się do popularnej metafory gry.

Polacy pilnie potrzebują państwa – państwa, które nie będzie stolikiem do brydża dla partii rozgrywanych między politykami, ludźmi biznesu, aktualnymi i byłymi funkcjonariuszami służb specjalnych i pospolitymi gangsterami. (5)

Dla porównania, francuskie przemówienia stosują znacznie częściej metaforę w celu uzyskania efektu poetyckiego. Z pewnością nie jest to zjawisko tak częste jak w przypadku mów znanych mężów stanu czy filozofów, niemniej jednak spotykane znacznie częściej niż w zebranych tu tekstach polskich. Klasycznym motywem wykorzystywanym przez francuskich polityków jest figura drogi, ścieżki. Istnieją jednak różne techniki używania tej samej metafory, każda z nich kładzie nacisk na inny aspekt, co w efekcie powoduje powstanie różnych obrazów, mniej lub bardziej rozbudowanych i o różnym stopniu poetyckiego wyrażenia. Prosta droga i strome wzgórze zostały wykorzystane w przemówieniu Raffarina, stając się główną metaforą, która utkwiła w świadomości odbiorcy, choć motyw drogi i góry pojawia się kilkakrotnie u tego autora: *de la base au sommet* (od podstawy po szczyt), *tracer le chemin* (wyznaczać ścieżkę), *notre route est droite, mais la pente est forte* (nasza droga jest prosta, ale stroma).

W przeciwieństwie do korpusu francuskiego, w którym metaforyka drogi, niczym w poetyce kina czy literatury jest bardzo bogata i różnorodna ze względu na formę, w polskich tekstach figura drogi jest niemal nieobecna. Być może jest to spowodowane chęcią odcięcia się od czasów nowomowy, która, jak pisze Bralczyk (2003), chętnie taką przestrzenną metaforykę wykorzystywała (np. *Polska krocząca drogą socjalistycznego rozwoju; na wspólnej drodze, kroczyć ku świetlanej przyszłości*)

Istotnym podobieństwem jakie zaobserwowałam w trakcie analizy tekstów przemówień, jest obecność pewnych motywów charakterystycznych dla wystąpień konkretnej opcji politycznej, niezależnie od narodowości. Tak jest w przypadku socjalistycznej wizji świata, w której częstym elementem mającym wpływać na emocje odbiorcy jest głodne (biedne) dziecko i zapracowana kobieta – matka oraz ludzie żyjący w nędzy.

Leksem *dziecko* występuje także u innych autorów, ale w odmiennym kontekście. Chirac metaforycznie określa swoich rodaków dziećmi Francji, a Juppé mówi o dzieciach w kontekście jakości kształcenia i reform w systemie edukacji. Bieda i nędza a bogactwo to jedna z opozycji często goszczących w dyskursie socjalistów. W przemówieniu Millera odnajdujemy metaforę znaną z wystąpienia Martina Luthera Kinga Juniora z 1963 roku, wystąpienia uznawanego za jedną z najbardziej poruszających mów ostatniego stulecia. Metafora wprowadzie

odwrócona i niezbyt trafnie sformułowana (budowanie wyspy jest zaskakującym i chyba nie najlepszym zestawieniem), ale zawierająca te same elementy, które odzwierciedlają obraz nierówności społecznej:

...gospodarki i życia społecznego nie będziemy dźwigać kosztem najuboższych, bezrobotnych i bezradnych. (...) Nie przez budowę wysp bogactwa w morzu biedy. (7)

W stosunku do współczesnego dyskursu politycznego nie można jednak mówić o spójnej metaforyce w obrębie jednej ideologii. Poczynione uwagi świadczą jednak o pewnych wspólnych elementach, które odnoszą się do charakterystycznego dla danej partii postrzegania świata.

Podobna sytuacja ma miejsce w obrębie konkretnych idiolektów, niemal każdy z omawianych premierów ma bowiem swój własny, mniej lub bardziej bogaty repertuar środków, który wyróżnia go spośród innych. W niektórych przypadkach jest to spójna metaforyka wojenna czy sportowa (Cresson, Chirac, Raffarin), w innych są to charakterystyczne porównania i analogie (Pawlak) oraz specyficzne konstrukcje metaforyczne. Tak jak Wałęsę kojarzymy z metaforą Ojczyzny-okrętu i prezydenta-sternika, tak i innych pamiętamy dzięki kilku charakterystycznym figuram. W przypadku przemówień programowych premierów nie można prowadzić tak szerokich obserwacji, jak w sytuacji charakteryzowania idiolektu na podstawie różnych typów wypowiedzi. Znacznie trudniej więc identyfikować autora z jedną metaforą. Niemniej jednak, jak widać na przytoczonych przykładach, pewne uwagi są możliwe. Nie muszą one dotyczyć merytorycznej zawartości, czyli elementów stanowiących przenośny odpowiednik sytuacji politycznej (np. gra, sport, teatr itd.), ale mogą odnosić się do formy, sposobu konstruowania takiego przenośnego obrazu. Przykładem wysokiej frekwencji pewnego schematu jest przemówienie Bérégovoya (14), w którym dominującym elementem jest stosowana często w dyskursie politycznym (choć w naszym korpusie sporadycznie) figura choroby: *les remèdes miracles* (cudowny lek), *l'abcès de la corruption* (korupcyjny wrzód), *les recettes miracles* (cudowna receptura). W jego przemówieniach pojawiają się także struktury bardziej rozbudowane zawierające także czasownik i (lub) przymiotnik: *guérir la corruption* (zwalczyć korupcję), *vider l'abcès de la corruption* (wyciąć wrzód).

Metaforyka potoczna jest częściej wykorzystywana w tekstach polskich, ale pewne elementy takie jak *biedne, głodne dziecko, zapracowana kobieta, nędza* są wspólne dla przedstawicieli jednej orientacji (socjalistów) w obu językach. Ponadto, francuscy politycy nie popełniają tak licznie błędów logicznych na poziomie zdania, jak to się zdarza w polskich tekstach. Nie wyklucza to oczywiście błędów logicznych na poziomie całego tekstu i jego semantycznej spójności, które w korpusie francuskojęzycznym także występują. Po trzecie, „argumentacja

metaforyczna” oparta jest bardzo często w tekstach polskich (np. 7) na demagogii, a nie na racjonalnych przesłankach i argumentach. W przemówieniach francuskich do wspierania metaforyki wykorzystuje się patos, będący elementem, który zwiększa siłę perswazji, pod warunkiem, że jest użyty odpowiednio do sytuacji, w przeciwnym wypadku jest odbierany jako nadęcie bądź, jak w przypadku przemówienia Olszewskiego, który nadużywa hiperboli, sposób na wzbudzenie lęku. Zarówno w przemówieniu Raffarina, de Villpina czy Rocarda znaleźć można rewolucyjne hasła, odwołania do narodowej dumy i wspólnoty. Podobny, pozytywny efekt odniósł patos w przypadku przemówienia Mazowieckiego, wygłaszanego w wyjątkowym momencie historycznym.

Istotną kwestią, o jakiej należy także wspomnieć, jest funkcja wartościująca metafory. Nie zawsze wykładniki wartościowania, które jest integralną częścią *exposé*, są widoczne na powierzchni tekstu, gdyż metafora pozwala na wprowadzanie elementów oceniających w sposób zawoalowany. W przypadku polskiego dyskursu politycznego fakt ten ma istotne znaczenie, ponieważ premierzy III Rzeczypospolitej starają się odejść od modelu stosowanego w czasach PRL-u, modelu ukształtowanego zgodnie z zasadami nowomowy (Bralczyk 2003), w którym dychotomiczne oceny dzieliły świat na swoich i obcych. Nie wszystkim premierom to odcięcie od języka propagandy się udało. Wystarczy wspomnieć o przemówieniu Olszewskiego, w którym nagromadzone zostały wyrazy nacechowane emocjonalnie, oceniające jawnie przeciwników politycznych poprzez metafory *rabunku* czy *paraliżu*.

Metafora może być skuteczna wówczas, gdy autor przemówienia ma pełną świadomość kontekstu i rozeznanie w realiach historycznych i społecznych swojego audytorium. Tylko w takiej sytuacji możliwy jest wybór odpowiedniej metaforyki: odpowiedniej, czyli przekonującej. Odpowiedni moment przesądza o zastosowaniu konkretnej metafory, która w przypadku naszego korpusu nie wyróżnia się szczególną oryginalnością. Zdarzają się jednak metafory, które są dość świeże, a jednocześnie mają walory poetyckości. Tak jest w przypadku wykorzystania figury *wilka*, *harmonijnego krajobrazu* czy *pogody* w korpusie francuskim.³

Zmiany w sposobie wykorzystania metafory w tekstach *exposé*

Analiza leksykalno-ilościowa oraz diachroniczny przegląd funkcji metafor w zgromadzonych tekstach świadczy o pewnej ewolucji zmierzającej do zmiany

3. Np.: *Certains quartiers de nos grandes villes sont devenus des loupes grossissantes de l'exclusion* [Wiele wielkomiejskich dzielnic zamieniło się w wilki napęczniałe problemem wykluczenia]. (20) *L'État doit tout d'abord être le catalyseur des énergies de la nation* [Państwo powinno być przede wszystkim katalizatorem energii narodu]. (20) *La France (...) est un équilibre de paysages aux mille contrastes, d'innombrables monuments taillés par les mains habiles d'un peuple artisan, de vertus et de sagesse* [Francja (...) jest patchworkiem utkanym z krajobrazów tysiąca kontrastów, z niezliczonych zabytków wyrzeźbionych zdolnymi dłońmi naszych rzemieślników, z cnoty i mądrości]. (15)

charakteru przemówienia programowego. Jak zauważyłam wcześniej, w tekstach *exposé* trzy funkcje metafory (kognitywna, perswazyjna i estetyczna) nakładają się na siebie tworząc swoistą sieć, czy też rusztowanie będące formą identyfikacji danego polityka. Jeśli jednak przyjrzymy się liczbie metafor „utartych” często nadających ton demagogii, zauważymy, że następuje pewne przesunięcie, zmiana nacisku na jedną funkcję. Zmiana ta dotyczy głównie tekstów przemówień polskich premierów i nie jest obserwowana w tekstach francuskich. O powstawaniu formy pośredniej między tekstem przemówienia programowego a tekstem wyborczym świadczy liczba metafor potocznych, odnoszących się do prostego rozumowania podczas gdy premierzy francuscy kładą nacisk na funkcje estetyczną metafory, na jej poetyckość i oryginalność. Najstarsze przemówienie w analizowanym korpusie, *exposé* Mazowieckiego, zachowuje tę samą równowagę, co teksty francuskie, ale już od przemówień Pawlaka proces ten daje się zaobserwować.

Zdarzają się też sytuacje wykorzystania tej samej metafory, ale w różnych kontekstach. Przykładem takiego odmiennego spojrzenia jest metafora ojczyzny. Polska premierów Millera, Oleksego czy Marcinkiewicza jest przedmiotem troski niczym dziecko, o które należy dbać, poświęcić mu czas i energię dla jego szybkiego rozwoju. W przemówieniach francuskich, ojczyzna jest uosabiana z matką, kobietą, opiekunką zatroskaną o los swoich dzieci, ale też dyscyplinującą. Takie odmienne traktowanie ojczyzny ma swój cel, jakim jest zwrócenie uwagi na rolę polityka i przekonanie odbiorcy, co do swoich umiejętności w „opiece” nad bezbronny dzieckiem.

Obserwowany w korpusie polskich przemówień proces mieszania cech różnorodnych gatunków politycznych jest zauważalny nie tylko w kontekście metafor. Myślę, że ta tendencja ma też odbicie w zastosowaniu innych elementów języka. Mówiąc o pewnym „upotocznieniu” metaforyki przemówień nie sposób nie zauważyć tego zjawiska w odniesieniu do frazeologii stosowanej w *exposé*. Związki takie jak *gruszki na wierzbie*, *rzucać kłody pod nogi*, występowały do niedawna jeszcze tylko w przemówieniach wyborczych, na wiecach, zebraniach itp. Wyrażenia te jednak zaczynają zadomawiać się także w oficjalnych tekstach przemówień sejmowych. Co więcej, w tekstach polskich premierów pojawiają się także frazeologizmy, które zawierają usterki językowe, co jest charakterystyczne dla stylu mówionego. Na oficjalny styl przemówień silny wpływ wywarły niemieckie schematy frazeologiczne takie jak: *w pierwszym rządzie*, *być w stanie* czy rosyjskie: *przechwycić władzę*, *zdyć ze stanowiska*. Funkcjonują oczywiście w polszczyźnie mówionej nadając jej ekspresyjności, ale w tekstach przemówień pojawiają się nadając im charakter populistyczny. Uważam, że proces przesuwania granic między gatunkami tekstów politycznych rozpoczął się w polskim języku w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych i nie sędzę, żeby mógł zostać zatrzymany.

Obserwując bowiem język publiczny wyraźnie zauważamy, że jasne niegdyś kryteria określające schematy tekstów politycznych zacierają się tworząc często formy hybrydowe łączące cechy różnych gatunków. Ma to z pewnością związek z chęcią zmniejszenia dystansu między mówcą, a odbiorcą a także do zacierania granic między językiem oficjalnym a potocznym.

Bibliografia

- Aquien, Michèle, Molinié, Georges.** 1996. *Dictionnaire de rhétorique et de poétique*. Paryż: Le livre de poche.
- Bralczyk, Jerzy.** 2003. *O języku polskiej polityki lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*. Warszawa: Trio.
- Burger, Marcel, Lugrin, Gilles.** 2006. „Marques linguistiques et manipulation. Le cas d'une campagne de l'extrême droite Suisse.” *Mots* 81.
- Charaudeau, Patrick.** 2005. *Le discours politique. Les masques du pouvoir*. Paryż: Vuibert.
- Dictionnaire d'analyse du discours.* 2002. Red. Patrick Charaudeau i Dominique Maingueneau. Paryż: éd. du Seuil.
- Dobrzyńska, Teresa** (red.). 1984. *Metafora*. Wrocław: Ossolineum.
- Dubisz, Stanisław.** 1982. „Język i styl tekstów o tematyce politycznej.” *Poradnik Językowy* 9: 600-613.
- Frankowska, Maria.** 1994. „Frazeologia i metaforyka w tekstach politycznych lat 1989-1993.” W *Język a kultura* 11, red. Janusz Anusiewicz, Bogdan Siciński. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Kampka, Agnieszka.** 2009. *Perswazja w języku polityki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR
- Kurkowska, Halina, Skorupka Stanisław.** 2001. *Stylistyka polska*. Warszawa: PWN.
- Labbé, Dominique.** 1995. “Les métaphores du général de Gaulle.” *Mots* 43: 59.
- Lakoff, George, Johnson, Mark.** 1988. *Metafory w naszym życiu*, przeł. T. P. Krzeszowski. Warszawa: PWN.
- Lakoff, George, Turner, Mark.** 1989. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Perelman, Chaïm.** 2004. *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja*. Warszawa: PWN.
- Volkman, Richard.** 1995. *Wprowadzenie do retoryki Greków i Rzymian*, przeł. L. Bobiatyński. Warszawa: PWN.

Korpus:

1. **Belka M.**, *Exposé Prezesa Rady Ministrów*, Warszawa, 24.06.2004r., <http://www.kprm.gov.pl> (dostęp 16 maja 2006).
2. **Bielecki J. K.**, *Oświadczenie Prezesa Rady Ministrów w sprawie proponowanego składu i programu prac Rządu*, sprawozdanie stenograficzne z 48 posiedzenia Sejmu I kad. z dnia 05. 01.1991r., pkt. 13 porz. dziennego.
3. **Buzek J.**, *Exposé Prezesa Rady Ministrów*, Warszawa, 10.11.1997r., <http://www.kprm.gov.pl> (dostęp 12 maja 2006).

4. **Cimoszewicz W.**, *Oświadczenie Prezesa Rady Ministrów w sprawie proponowanego składu i programu prac Rządu*, sprawozdanie stenograficzne z 73 posiedzenia Sejmu II kad. z dnia 14. 02.1996r., pkt. 3 porz. dziennego.
5. **Marcinkiewicz K.**, *Exposé Prezesa Rady Ministrów*, Warszawa, 10.11.2005., <http://www.kprm.gov.pl> (dostęp 16 maja 2006).
6. **Mazowiecki T.**, *Oświadczenie Prezesa Rady Ministrów w sprawie proponowanego składu i programu prac Rządu*, sprawozdanie stenograficzne z 7 posiedzenia Sejmu I kad. z dnia 12.09.1989 r., pkt. 1 porz. dziennego.
7. **Miller L.**, *Exposé Prezesa Rady Ministrów*, Warszawa, 25.10.2001r., <http://www.kprm.gov.pl> (dostęp 16 maja 2006).
8. **Oleksy J.**, *Oświadczenie Prezesa Rady Ministrów w sprawie proponowanego składu i programu prac Rządu*, sprawozdanie stenograficzne z 44 posiedzenia Sejmu II kad. z dnia 03. 03.1995r., pkt. 17 porz. dziennego.
9. **Olszewski J.**, *Oświadczenie Prezesa Rady Ministrów w sprawie proponowanego składu i programu prac Rządu*, sprawozdanie stenograficzne z 3 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej I kad. z dnia 21.12.1991r.
10. **Pawlak W.**, *Oświadczenie Prezesa Rady Ministrów w sprawie proponowanego składu i programu prac Rządu*, sprawozdanie stenograficzne z 19 posiedzenia Sejmu I kad. z dnia 01.07.1992r., pkt. 1 porz. dziennego.
11. **Pawlak W.**, *Oświadczenie Prezesa Rady Ministrów w sprawie proponowanego składu i programu prac Rządu*, sprawozdanie stenograficzne z 2 posiedzenia Sejmu II kad. z dnia 08.11.1993r., pkt. 1 porz. dziennego.
12. **Suchocka H.**, *Oświadczenie Prezesa Rady Ministrów w sprawie proponowanego składu i programu prac Rządu*, sprawozdanie stenograficzne z 20 posiedzenia Sejmu I kad. z dnia 10. 07.1992r., pkt. 3 porz. dziennego.
13. **Balladur E.**, *Déclaration de politique générale du Gouvernement*, 08.04.1993r., <http://www.premier-ministre.gouv.fr>. (dostęp 20 maja 2006).
14. **Bérégovoy P.**, *Déclaration de politique générale du Gouvernement*, 08.04.1992r., <http://www.premier-ministre.gouv.fr>. (dostęp 12 maja 2006).
15. **Chirac J.**, *Déclaration de politique générale du Gouvernement*, 09.04.1986r., <http://www.premier-ministre.gouv.fr>. (dostęp 16 maja 2006).
16. **Cresson E.**, *Déclaration de politique générale du Gouvernement*, 22.05.1991r., <http://www.premier-ministre.gouv.fr>. (dostęp 12 maja 2006).
17. **de Villepin D.**, *Déclaration de politique générale du Gouvernement*, 08.06.2005r., <http://www.premier-ministre.gouv.fr>. (dostęp 12 maja 2008).
18. **Fillon F.**, *Déclaration de politique générale du Gouvernement*, 03.07.2007r., <http://www.premier-ministre.gouv.fr>. (dostęp 12 kwietnia 2015).
19. **Jospin L.**, *Déclaration de politique générale du Gouvernement*, 19.06.1997r., <http://www.premier-ministre.gouv.fr>. (dostęp 12 maja 2006).
20. **Juppé A.**, *Déclaration de politique générale du Gouvernement*, 18.05.1995r., <http://www.premier-ministre.gouv.fr>. (dostęp 12 maja 2006).
21. **Raffarin J.-P.**, *Déclaration de politique générale du Gouvernement*, 03.07.2002r., <http://www.premier-ministre.gouv.fr>. (dostęp 12 maja 2008).
22. **Rocard M.**, *Déclaration de politique générale du Gouvernement*, 29.06.1988r., <http://www.premier-ministre.gouv.fr>. (dostęp 12 maja 2006).